
МОВОЗНАВСТВО

ПАРАДИГМАТИКА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВОТВОРІ

Валюх З. О.

Київський національний лінгвістичний університет

Олексенко В. П.

Херсонський державний університет

У статті обґрунтовано проблему словотвірної парадигматики. З'ясовано структурно-семантичну специфіку конкретної і типової словотвірних парадигм. Обґрунтовано виокремлення зон словотвірної парадигми за частиномовною належністю дериватів та виділено структурні типи словотвірних парадигм іменника залежно від кількості таких зон. Проаналізовано глибину семантичних позицій відіменникових словотвірних парадигм.

Ключові слова: словотвірна парадигма, конкретна словотвірна парадигма, типова словотвірна парадигма, словотвірна парадигматика, зона словотвірної парадигми, структурні типи словотвірної парадигми, словотвірне значення.

В статье рассматривается проблема словообразовательной парадигматики. Определяется структурно-семантическая специфика конкретной и типовой словообразовательных парадигм. Обосновывается выделение зон словообразовательной парадигмы по частеречной принадлежности дериватов и выделяются структурные типы словообразовательных парадигм имени существительного в зависимости от количества подобных зон, а также анализируется глубина семантических позиций отыменных словообразовательных парадигм.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, конкретная словообразовательная парадигма, типовая словообразовательная парадигма, зона словообразовательной парадигмы, структурные типы словообразовательной парадигмы, словообразовательное значение.

The article explains the problem of word-building paradigmatics. The structural-semantic specifics of the concrete and typical derivational paradigms is investigated. The singling out of the zones of the word-building paradigm due to the word-class belonging is explained and the structural types of word-building paradigm according to the number of such zones are identified. The depth of the semantic positions of the substantive derivational paradigms is analyzed.

Keywords: word-building paradigm, concrete word-building paradigm, typical derivational paradigm, word-building paradigmatic, zone of the word-building paradigm, structural types of word-building paradigm, derivational meaning.

Традиційно протягом тривалого часу в лінгвістичних дослідженнях термін “парадигма” вживали стосовно до системи словозміни певної мови. Проте становлення морфологічної парадигматики відбувалося одночасно з установленням деяких словотвірних і синтаксичних закономірностей, без урахування яких часом неможливо було розмежувати форми в морфологічній парадигмі. Тому морфологічне поняття парадигми почали застосовувати щодо інших рівнів мови, а це уможливило виокремити фонематичні, акцентні, лексичні, синтаксичні та словотвірні парадигми. Словотвірна парадигма як сукупність дериватів, безпосередньо мотивованих тим самим твірним словом, – це комплексна одиниця класифікації й аналізу словотвірного матеріалу, що уможливило вияв системної організації словотвору. Саме вона найповніше відображає дериваційний потенціал окремих слів тієї самої частини мови або цілих лексико-граматичних розрядів слів як твірної бази, виконує прогностичну функцію в словотворі. Про специфіку словотвірної парадигматики в сучасній українській мові піде мова у пропонованій статті.

Сучасні дериватологи розрізняють конкретні й типові словотвірні парадигми. Підставою для цього послугувала двоплановість конкретної словотвірної парадигми, а саме випадки, коли в утворенні дериватів із тотожним словотвірним значенням беруть участь різні словотворчі засоби, а також властивість слів тієї самої лексико-граматичної чи лексико-семантичної групи формувати парадигми, що містять різну кількість дериватів.

Конкретна словотвірна парадигма слова, одиниця плану змісту і засобів його вираження, охоплює всі похідні від нього слова, утворені на першому ступені деривації, тобто безпосередньо від нього. Вихідне слово конкретної словотвірної парадигми перебуває у відношеннях словотвірної похідності з іншими її членами. Це означає, що кожен член такої парадигми відрізняється від вихідного слова певним семантичним компонентом, який уводиться спеціальним засобом, найчастіше суфіксом. Наприклад, в іменника *косар* таку парадигму формують іменник із зменшено-пестливим значенням *косарик*; прикметник *косарський* – “такий, що має стосунок до косаря, косарів”, “призначений для косаря”, “властивий косареві”; прикметник *косарів*, що означає “такий, що належить косареві”; дієслово *косарювати* із значенням “бути косарем”. Пор.: *За горою, за крутою косариками косять* (Народна творчість); *Незважаючи на спеку й духоту косарі співали косарських пісень, їх голоси змішувалися з пташиним щебетанням, з трицанням трав'яних коників* (І. Нечуй-Левицький); – *Порідшав і наш косарський рід, – і собі зітхнув Григорій Стратонович. – Підкошував усюди він смерть, але й смерть косила його* (М. Стельмах); *А далі чоловік пішов зовсім упевнено, і коса не крутилась, не підскакувала у його руках, косарева рука міцно трималася за кісця* (М. Стельмах); *Кидав би ти свою косу та тікав би прічки, а він стоїть косарює та й посеред річки* (Л. Костенко).

Конкретна словотвірна парадигма являє собою єдність двох елементів – постійного і змінного: постійними елементами словотвірної парадигми виступають щодо плану змісту семантика твірного слова, щодо плану вираження – твірна основа; змінними елементами є відповідно словотвірні значення і дериваційні афікси або засоби, що функціонально до них подібні. Така структурна особливість конкретної словотвірної парадигми робить її ізоморфною словозмінній парадигмі, хоч у ній і немає послідовної регулярності.

Між собою члени конкретної словотвірної парадигми перебувають у відношеннях кодеривації, тобто вони є семантично рівноправними величинами, незважаючи на те, що мають спільний елемент у значенні, який дає змогу точніше визначити структурно-семантичні особливості похідних, їхні постійні, визначені в парадигмі словотвірні значення. Наприклад, словотвірну парадигму дієслова *винаходити* формують іменник *винахід* зі значенням опредметненої дії (дія за значенням “винаходити”), результату дії (“те, що винайдене”); іменник *винахідник* – “людина, яка винаходить”; прикметник *винахідливий*, який має значення “здатний винаходити”. Усі вони об'єднані значенням дії дієслова *винаходити*, за яким предмет або явище одержують свою назву, проте кожен із них по-своєму модифікує (перетворює) семантику дієслова, незалежно від іншого члена парадигми. Саме семантична незалежність членів конкретної словотвірної парадигми вирізняє її з-поміж інших комплексних дериваційних одиниць, таких, наприклад, як словотвірні ланцюжки, компоненти яких є семантично залежними: значення твірного (повністю або частково) обов'язково входить у семантику похідного.

Ще однією особливістю відношень між членами дериваційного парадигматичного ряду в конкретній словотвірній парадигмі є відношення так званої зворотної пропорційності [10, с. 58], сутність якої полягає в меншій чи більшій продуктивності й регулярності дериватів певної категорійної належності порівняно з іншою. Так, у складі конкретних словотвірних парадигм українського іменника субстантивні деривати кількісно переважають над ад'єктивними і вербальними, пор.: *майстер* → *майстрова, майстриня, майстренко, майстрович, майстровня, майстерія, майстерня, майстрів, майстерський, майстерувати; парубок* → *парубочок, парубча,*

парубчення, паруб'я, парубчак, парубчина, парубчисько, парубота, парубоцтво, парубків, парубоцький, парубочий, парубкувати та ін. Отже, словотвірні відношення між словами тієї самої частини мови є більш регулярними, ніж між словами різних частин мови.

У структурі конкретної словотвірної парадигми залежно від вихідної одиниці звичайно функціонує три види дериватів: транспозиційні (синтаксичні), модифікаційні та мутаційні. Є. Курилович, який розмежував явища синтаксичної і лексичної деривації, вважає, що синтаксичні деривати утворюються в системі транспозиційного словотворення внаслідок тих дериваційних актів, які змінюють одну категорію на іншу в межах того самого лексичного значення. Він, зокрема, указує: “Синтаксичний дериват – це форма з тим самим лексичним змістом, що й у вихідній формі, але з іншою синтаксичною функцією; вона містить синтаксичну морфему” [9, с. 61]. Такими дериватами є вторинні утворення, які виражають старими значеннями нові синтаксичні функції і демонструють нові порівняно з вихідним словом морфологічні властивості. До них належать віддієслівні іменники із суфіксами *-ни-я, -тт-я*, відприкметникові іменники із суфіксами *-изн-, -ість, -інь, -от-а* та ін., які В. Дорошевський [13, с. 207] назвав формантами, що виконують лише структурну функцію. Пор.: *Ждала в Суботіві! Як я міг забути про свій Суботів? Як же не почув її ждання?* (П. Загребельний); *Коли б могла я тільки захотіти її забути, я б пішла з тобою, але ніяка сила в цілм світі не дасть мені бажання забуття* (Леся Українка); *Недарма кажуть: “цирі українці”*. Ця клята *цирість* погубляє нас (Л. Костенко); *Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, з сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою* (Григор Тютюнник); *Цих маргариток білий цвіт, їх молода, весняна ніжність – це наших мрій примерклий світ і дум самотніх білосніжність* (М. Вороний); *Пили вино із кубків золотих, воно було гірке мені на споді. Я ту гіркоту заливав вином* (Л. Костенко); *Сполохані жайворонки спурхували перед самою машиною і свічками йшли кудись угору, в мармурову Ганнину височінь* (О. Гончар).

Транспозиційний перехід дієслова в іменник, зумовлений здатністю дієслова виконувати синтаксичну функцію підмета, К. Г. Городенська пояснює тим, що, потрапляючи в позицію підмета, дієслово набуває функціональних ознак іменника. Однак лексичне значення таких іменників, яке полягає в називанні дій, станів, процесів, не вмотивовує їхнього категорійного значення – граматичну предметність. Відзначена суперечність є наслідком вторинного утворення цих іменників на основі дієслів, адже деривати завжди відрізняються своїм лексичним значенням від непохідних одиниць, разом з якими вони об'єднуються в одну категорію – частину мови [1, с. 102–103].

Деад'єктивні синтаксичні деривати *цирість* і *ніжність* мають те саме лексичне значення, що і їхні твірні прикметники *цирий* і *ніжний*. Як компоненти конкретної ад'єктивної словотвірної парадигми вони номінують спільний об'єкт – якість, властивість, об'єднані спільною поняттєвою основою, проте її лінгвалізація здійснюється засобами різних частин мови [2, с. 115]. Іменники *цирість* і *ніжність* означають без усякого семантичного нарощування ту саму властивість, що і їхні твірні прикметники, але абстраговано від її носія. Ці іменники є результатом синтаксичної деривації, оскільки в них спостерігаємо збіг із твірними прикметниками в тих лексичних значеннях, які реалізують вони як мотивувальні слова.

О. С. Кубрякова, визнаючи правомірність виокремлення двох типів словотвірної деривації, не погоджується з тезою Є. Куриловича про те, що синтаксичний дериват – це форма з лексичним змістом, тотожним вихідній формі, лише з іншою синтаксичною функцією. Вона вважає, що в процесі синтаксичної деривації повторюється частина значень твірного слова, а в процесі лексичної деривації – з опертям на одне з його значень – створюється нове значення [8, с. 29].

Модифікаційне перетворення вихідного слова конкретної словотвірної парадигми відбувається внаслідок додавання до нього семантичного модифікатора, найчастіше суфікса, який лише доповнює, видозмінює його значення. Афікс-модифікатор додає до його семантики інформацію, що стосується певних об'єктивних ознак предмета чи інтенсивності ознак, увиразнюючи

малі або великі розміри, актуалізуючи кількісний компонент у структурі змісту, який указує на невизначену кількість, що сприймається як єдине ціле. Це може бути інформація про сприйняття людиною предмета або ситуації з позитивною чи негативною оцінкою, часто інформація про об'єктивні розміри предметів поєднується із суб'єктивною оцінкою їх [6, с. 29]. У межах нетранспозиційного словотвору високою словотвірною активністю в утворенні похідних з модифікаційним значенням відзначаються основи іменників та прикметників і незначною активністю – основи дієслів: *жіноцтво, козацтво, травичка, травиченька, вітрище, маленький, гарнесенький, поїстоньки, пританцьовувати, підспівувати* та ін.

Активну участь у структуруванні конкретних словотвірних парадигм беруть деривати, що належать до мутаційного типу. Вони становлять нові поняття порівняно з вихідними членами парадигматичного словотвірного ряду. Нової інформації значенню твірного слова надають мутаційні морфеми, яких значно більше, ніж модифікаційних. В іменниках вони вказують на осіб, місце, знаряддя або його частину та ін., у дієсловах – на нові дії. Їм властиво змінювати синтаксичні ознаки твірного – виконувати семантичну і синтаксичну функцію одночасно або лише семантичну функцію без зміни синтаксичних характеристик, пор.: *кобза* → *кобзар*, *жати* → *жнець*, *наглядати* → *наглядач*, *стригти* → *стрижій*, *хутір* → *хutorянин*, *двір* → *задвірок*, *берег* → *узбережжя*, *сокира* → *сокирище*, *бути* → *забути*, *гуляти* → *розгулятися* тощо.

Основними параметрами конкретної словотвірної парадигми є її протяжність і глибина місця, або позиції. Ураховуючи частиномовну належність похідних, у словотвірній парадигмі виділяють зони (часто їх називають блоками, підпарадигмами, малими парадигмами), кожна з яких охоплює похідні тієї самої частини мови. Наприклад, у словотвірній парадигмі іменників *мірошник* і *кріпак* виділяють субстантивну зону, яка представлена похідними іменниками *мірошничка, мірошниченко, мірошниківна, мірошничок, мірошництво*; *кріпачка, кріпацтво, кріпаччина*; ад'єктивну зону, яку формують прикметники *мірошників, мірошницький, кріпацький*; дієслівну зону, яку структурують дієслова *мірошникувати, кріпачити, закріпачити, покріпачити, розкріпачити*. Поняття зони, або блоку, словотвірної парадигми ґрунтується на спільності загальнокатегорійної семантики низки дериватів.

Протяжність словотвірної парадигми визначають за кількістю частиномовних зон, словотвірних значень та дериватів, що ці значення актуалізують. Як засвідчують приклади, протяжність словотвірної парадигми може бути різною не тільки у твірних слів різної частиномовної належності, а й у тих, які належать до однієї лексико-семантичної групи в межах певної частини мови. За ознакою протяжності словотвірні парадигми сучасної української мови поділяємо на такі типи:

1) *нульові словотвірні парадигми*, що властиві лексемам, які не беруть участі в словотвірних процесах. Від них не утворюються нові слова, напр.: *дослідження, цвітіння, молодість, безпалько, читака, вовчище, вівсище, п'ятиденний, двоповерховий* та ін.;

2) *однотонні словотвірні парадигми*, що мають одну частиномовну зону, напр., субстантивну: *простак* → *простачка, простачок*; *пустун* → *пустунка, пустунчик, пустунець*; ад'єктивну: *плющ* → *плющовий, плющоподібний*; дієслівну: *барліг* → *барложитися, борона* → *боронувати*;

3) *двотонні словотвірні парадигми*, що складаються з двох зон, напр., субстантивної й ад'єктивної: *вільха* → *вільшаник, вільшник, вільшняк, вільшина, вільшаний, вільховий*; *ніс* → *носик, носак, носач, носар* (риба), *носатий, безносий*; *правитель* → *правителька, правительство, правительський*; субстантивної й дієслівної: *сапа* → *сапка, сапно, сапати, сапувати*; ад'єктивної й адвербіальної: *вишневий* > *вишневенький, вишнево* та ін.;

4) *тризонні словотвірні парадигми*, що об'єднують три зони похідних, напр., субстантивну, ад'єктивну і вербальну: *візник* → *візниця, візничий, візниченько, візничок, візництво, візницький, візникувати*; *зуба* → *зубань, зубан, зубрій, губеня, губище, губний, пригубити*; *лищиця* → *лищичка, лищича, лисиченя, лисичий, лисичити*; субстантивну, ад'єктивну й адвербіальну: *ласий* → *ласач*,

ласій, ласун, ласуха, ласоці, ласенький, ласо; **чемний** → *чемність, чемнений, нечемний, темно* та ін.; субстантивну, дієслівну й адвербіальну: **смільий** → *смільяк, смільчак, смільність, сміліти, сміло*; **мужній** → *мужність, мужніти, мужньо*;

5) *чотиризонні словотвірні парадигми*, що мають у своєму складі чотири частиномовні зони: субстантивну, ад'єктивну, дієслівну, адвербіальну, напр.: **сизий** → *сизар, сизик, сизяк, сизота, сизь, сизуватий, сизесенький, сизенький, сизіти, сизо*; **цікавий** → *цікавість, цікавенький, нецікавий, прецікавий, цікавити, цікаво* та ін.

Приклади засвідчують, що конкретні словотвірні парадигми – це не прості набори дериватів, а впорядковані сукупності їхніх зон, сформованих на основі спільної частиномовної належності похідних слів.

Глибина словотвірної парадигми як одиниці, що відображає дериваційну спроможність мотивувальних слів, визначається кількістю структурно різнотипних дериватів у межах того чи того словотвірного значення. Це означає, що певне словотвірне значення може бути реалізоване кількома похідними. Так, значення субстантивної зони “особа за функціональною дією” іменника *плуг* виражають похідні *плугар, плугатар, плугач, плужник*; значення “демінутивність” у субстантивній зоні словотвірної парадигми іменника *писар* представляють деривати *писарик, писарець, писарча*; значення “аугментативність” реалізують похідні іменника *злодій*, а саме: *злодюга, злодіюга, злодіюка, злодіяка*; значення “бути кимось, діяти подібно до суб'єкта, названого твірним словом” виражають різноструктурні деривати *чабанувати* і *чабанити, стельмахувати* і *стельмашити, кухарювати* і *кухарити*, які формують дієслівну зону словотвірної парадигми іменників, що називають діяча.

Л. П. Клобукова глибину словотвірної парадигми визначає як можливість заповнення однієї із семантичних клітин, або позицій, певної частиномовної зони різними дериватами з тим самим словотвірним значенням, але по-різному стилістично маркованими. Параметри протяжності й глибини місця словотвірної парадигми, на її думку, є якісно неоднорідними, оскільки закономірності структурування словотвірної парадигми щодо її протяжності визначає граматики, тоді як розгортанням її в глибину керує норма, мовленнєвий контекст визначає доцільність уживання того чи того деривата, а це означає, що статус дериватів, які формують глибину словотвірної парадигми, може змінюватися: дериват, що посідає стилістичну позицію “нейтральне”, може згодом переміститися в позицію “застаріле” тощо [7, с. 26]. Проте, як слушно зауважує В. В. Грещук, стильова маркованість дериваційно однозначних похідних має факультативний характер, тобто для всіх вона не є обов'язковою [3, с. 113]. З огляду на це їй не було віднесено до параметрів глибини позиції досліджуваної ним прикметникової словотвірної парадигми. Варто зазначити, що в дериватології ряди дериватів, які заповнюють одну семантичну позицію в певному парадигматичному блоці, або зоні, вважають словотвірними синонімами. Конкретна словотвірна парадигма являє собою своєрідну матрицю, заповнення клітин якої втілює механізм словотворення.

Ураховуючи двоплановість конкретної словотвірної парадигми – комплексної одиниці, в основі створення якої лежить не просто ряд формальних протиставлень, а протиставлення дериваційних значень, та щоб абстрагуватися від “примх лексики” у словотворі й виявити закономірності в будові словотвірних парадигм, на протигагу конкретній словотвірній парадигмі було введено поняття типової словотвірної парадигми. “Типову словотвірну парадигму, – відзначає О. А. Земська, – отримуємо, абстрагуючись від конкретних способів вираження певних дериваційних значень. Типову парадигму формують конкретні парадигми, що мають однаковий набір дериваційних значень” [4, с. 73].

В. В. Грещук вважає, що типову словотвірну парадигму можна визначити і як сукупність словотвірних категорій, сформованих похідними на базі твірних тих чи тих класів слів [3, с. 18], тому конститuentами типових словотвірних парадигм виступають словотвірні категорії.

Для того, щоб зробити словотвірну парадигму повноцінною одиницею аналізу й синтезу, інструментом конструктивного узагальнення і виявлення закономірного у випадковому, на думку Р. С. Манучаряна, потрібно абстрагуватися від часткових, індивідуальних властивостей як твірних, так і похідних, а цього можна досягти внаслідок узагальнення словотвірних парадигм на семантичній основі, а саме за допомогою виділення і розгляду цілих класів засобів вираження словотвірних значень і класів баз вираження цих значень [10, с. 55].

Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловська, використовуючи термін “словотвірна відміна”, ужитий К. Бузашшіовою, зазначають, що кожна твірна одиниця має свій набір словотвірних значень (словотвірну відміну), який залежить від частиномовної належності твірної одиниці [6, с. 127]. Дієслово, за спостереженнями Н. Ф. Клименко, у сучасній українській мові формує словотвірну відміну, до складу якої входять деривати з такими значеннями: особа – виконавець дії (*в'язальник*); особа – адресат дії (*бранець*); знаряддя дії (*в'язила*); дія (*в'язання*); матеріал для дії (*прядиво*); наслідок дії (*в'язка*); залишок після дії (*сукнина*); місце дії (*прядильня*); віддієслівна якість (*в'язучий*); опредметнена якість дії (*в'язкість*); носій якості дії (*убитий*) [5, с. 101]. Свої словотвірні відміни, як стверджує Є. А. Карпіловська, мають також іменники та прикметники. Зокрема, усі мутаційні значення іменників, утворених від прикметників, можна узагальнити спільним поняттям “носій ознаки”. Наприклад, від прикметника *молодий* в українській мові утворені іменники з такими значеннями: 1) “особа чоловічої статі” *молодан, молодець, молодик, молодця*; 2) “особа жіночої статі” *молодиця, молодка, молодуха*. Значення дериватив-десубстантивів, на думку дослідниці, вдається спрогнозувати відповідно до функцій (ролей), які може виконувати той чи той об'єкт, названий іменником [6, с. 127].

Отже, типову словотвірну парадигму будують на основі конкретних словотвірних парадигм твірних слів, які мають однаковий або подібний набір похідних. Як одиницю плану змісту її формують словотвірні значення, властиві дериватам, твірні яких репрезентують ту саму лексико-семантичну або тематичну групу.

Порівняння конкретних словотвірних парадигм слів різної частиномовної належності виявляє великі відмінності в дериваційній спроможності різних класів лексичних одиниць. Крім того, спостережено, що в межах одного лексико-граматичного класу і навіть тієї самої лексико-семантичної чи тематичної групи конкретні словотвірні парадигми не завжди є однорідними за своїм якісним і кількісним складом. Так, словотвірна парадигматика іменників з локальним значенням охоплює різні за лексико-семантичним наповненням конкретні словотвірні парадигми, з-поміж яких виокремлюють тризонні, двозонні й однозонні, пор.: *луг* → *лугар, лужок, лужєся, лужанка, лугина, лужина, лугівка* (річка), *лугівка* (птаха), *луговина, вилуг, розлуг, луговий, залужити*; *млин* → *млинар, млиниця, млинівка, млинок, млинисько, млинище, млиновий, млинський*; *бібліотека* → *бібліотекар, бібліотечка, бібліотечний, міжбібліотечний*; *пасіка* → *пасічник, пасічний*; *пасовище* → *пасовищний* та ін. На цю особливість свого часу звернув увагу О. М. Тихонов. Він, зокрема, указував, що набір похідних у типовій парадигмі повністю не збігається з набором дериватів жодної конкретної парадигми, оскільки типова словотвірна парадигма являє собою узагальнення всіх наявних у мові конкретних словотвірних парадигм визначеної структури, проте кожна конкретна парадигма так чи інакше реалізує певний набір дериватів типової парадигми [12, с. 49].

Незважаючи на відмінності в кількісному і якісному складі конкретних словотвірних парадигм іменників-локативів, їхня типова словотвірна парадигма одна – вона має тризонну структуру з такими семантичними позиціями в кожній із трьох зон: *субстантивна* – “особа за видом діяльності або професійним заняттям” (*млинар, бібліотекар*), “особа за територіальною ознакою” (*краянин, вуличанин*), “місце в просторі” (*луговина, узлісся*), “місце, де раніше було розташоване те, що називає твірний іменник” (*річище, садовище*), “демінутивність” (*млинок, хутірець*), “аугментативність” (*дворище, млинище, млинисько*); *ад'єктивна* – “такий, що має

стосунок до названого мотивувальним іменником” (*двірський, луговий*), “такий, що має що-небудь у великій кількості, наділений чим-небудь надміру” (*горбкуватий, лісистий*); **дієслівна** – “позбавити чи позбутися того, що названо твірним словом” (*збезлісити, збезлістити*), “перетворити в те, на що вказує твірна основа” (*заболотити, залужити*), “мати притулок, жити, розташовуватися де-небудь” (*отаборитися*).

Установлюючи структурно-семантичний обсяг словотвірних парадигм різних лексико-семантичних груп певної частини мови, ми створюємо певну наукову абстракцію (конструкт), яка відображає властивості реального об’єкта, проте лише в загальному вигляді, оскільки ми абстрагуємося від тих коректив, що вносить у систему мови її реалізація узусом і нормою [4, с. 18]. Саме такими відмінностями між абстрактною будовою системи та її реалізацією можна пояснити розбіжності між типовими і конкретними словотвірними парадигмами, які досить часто трапляються у зв’язку із значним впливом лексики на структуру конкретних парадигм, зокрема з наявністю суплетивного словотворення, омонімів тощо, та різноманітними формально-семантичними чинниками, що обмежують сполучуваність твірних основ і словотворчих афіксів. Крім того, доведено, що важливими чинниками впливу на дериваційний потенціал слів є їхнє походження і тривалість функціонування в мові, активність уживання, а також інші позамовні чинники.

Ще одним чинником впливу на дериваційну спроможність того чи того слова є ступінь (такт) словотворення. Виявлено таку закономірність: що далі розташоване похідне слово від вершинного члена гнізда, то нижчою є його словотвірна потужність. Українській мові властиве одно- – триступеневе перетворення основ. Збільшення складності моделі, зростання ступенів перетворення супроводжуються зменшенням кількості слів, у яких утілюється ця словотвірна модель. Проте цей чинник діє в єдності з частиномовною належністю твірного. За спостереженнями Т. С. Морозової, від ступеня деривації дуже залежать дієслова. Іменники – назви абстрагованої дії, абстрагованої ознаки, а також похідні з модифікаційним значенням однаковою мірою пасивні на всіх ступенях деривації [11, с. 171].

Іноді деякі деривати, що мають спільну лексико-семантичну твірну базу, паралельно з типовими словотвірними значеннями, властивими іншим дериваційно спорідненим утворенням, реалізують поодинокі значення, не типові для дериваційно-значеннєвих трансформацій цих твірних. Так, у структурі словотвірних парадигм іменників *майстер* і *пастух*, які входять до лексико-семантичної групи іменників – найменувань осіб за професійною дією, є деривати *майстерія* і *пастушня*, що виражають значення відповідно “інструменти майстра” і “плата пастухові”. Похідних із цими словотвірними значеннями немає у складі інших словотвірних парадигм цієї лексико-семантичної групи, тому немає ніяких підстав зараховувати їх до семантичних місць типової словотвірної парадигми. Згадані явища кваліфікують як словотвірні аномалії, і лише тоді, коли яке-небудь словотвірне значення представлено більш як одним дериватом у межах конкретних словотвірних парадигм слів певної лексико-семантичної групи, його розглядають як таке, що має право на зарахування до типової словотвірної парадигми [4, с. 20; 3, с. 114].

Отже, вивчення особливостей словотвірної парадигми як комплексної одиниці, що відображає системну організацію словотвору, дає підстави визначити її як упорядковану за параметрами протяжності й глибини семантичних позицій сукупність похідних одного ступеня творення, об’єднаних спільною твірною основою і протиставлених словотворчими формантами. Здатність словотвірної парадигми виявляти дериваційну спроможність не тільки окремих слів, а й цілих лексико-граматичних класів і лексико-семантичних та тематичних груп у межах певного лексико-граматичного класу дає право кваліфікувати її як одиницю внутрішньоструктурної типології словотвору. Характерні особливості словотвірної парадигми зумовлені її частиномовною структурою, комплексом дериваційних значень похідних у межах певної частиномовної зони, а також тими словотвірними моделями, які це значення реалізують.

Література

1. Городенська К. Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах / К. Г. Городенська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 102–113.
2. Грещук В. В. Семантичні зв'язки між іменниками на *-ість* і їх твірними словами в сучасній українській мові / В. В. Грещук // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 113–120.
3. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
4. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М.: Наука, 1992. – 220 с.
5. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
6. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 161 с.
7. Клобукова Л. П. Специфика парадигматических отношений в словообразовании (на материале словообразовательной парадигматики прилагательных) / Л. П. Клобукова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9: Филология. – 1981. – № 6. – С. 19–27.
8. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
9. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
10. Манучарян Р. С. Словообразовательно-семантическая парадигма / Р. С. Манучарян // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1980. – Вып. 164. – С. 54–60.
11. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм природных деструктивных глаголов / Т. С. Морозова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент, 1978. – С. 152–155.
12. Тихонов Н. А. Основные понятия русского словообразования / Н. А. Тихонов // Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2 т. – М. : Русский язык, 1985. – Т. 1. – С. 18–52.
13. Doroszewski W. Kategorie słowotwórcze: Studia i szkice językoznawcze. – Warszawa: PWN, 1962. – 314 s.